

Список использованных источников

1. Гутовская, М. С. Контрастивно-лексикографический метод установления составов фразеосемантических полей в сопоставительных лингвокогнитивных исследованиях / М. С. Гутовская // Веснік БДУ. Сер. 4. – 2013. – № 2. – С. 34–41.
2. Фразеологический словарь русского языка : св. 10 000 фразеологизмов / сост. А. Н. Тихонов (рук. авт. кол.) [и др.]. – 4-е изд., стереотип. – М. : Рус. яз. – Медиа; Дрофа, 2008. – 334 с.
3. Слоўнік фразеалагізмаў беларускай мовы. Том 1. А–Л / сост. І. Я. Лепешаў. – Мінск : Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2008. – 672 с.
4. Слоўнік фразеалагізмаў беларускай мовы. Том 2. М–Я / сост. І. Я. Лепешаў. – Мінск : Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2008. – 704 с.
5. Большой толковый словарь русского языка [Электронный ресурс] / гл. ред. С. А. Кузнецов. – Режим доступа : <http://gramota.ru/slovari/info/bts>. — Дата доступа : 01.03.2020.

The article is devoted to the semantic-denotative structure of the phraseosemantic field «anxiety» in two Slavic languages – Russian and Belarusian. Two macrogroups are distinguished within the field: «manifestations of anxiety in humans» and «sources of anxiety». Each of the macrogroups is divided into groups. The volume and composition of macrogroups within the semantic field and their groups and subgroups are analyzed in the comparative aspect. There is the similarity of the semantic-denotative organization of phraseology associated with anxiety in the Russian and Belarusian languages.

Keywords: phraseme; phraseosemantic field; semantics of anxiety; semantic group.

УДК 811.161.2'373.7'371

Ж. В. Краснобаєва-Чорна

АКСІОЛОГІЯ БАЙДУЖОСТІ У ФРАЗЕОЛОГІЇ

У статті визначено особливості інтерпретації градаційного ряду байдужості, репрезентованого фразеологічними одиницями української мови. За основні позиціоновано складники: а) стан емоційної рівноваги; б) відсутність зацікавлення та відсутність зацікавлення до життя; в) відсутність уваги та реакції; г) відсутність емоцій як нечутливості і нечуйності, душевна спустошеність (депресія), зневіра; ґ) відсутність значущості; д) презирство (зневага, нехтування).

Ключові слова: градація, оцінка, семантика, фразеологія.

Проблемі дослідження семантичних, граматичних, структурних, прагмалінгвістичних і дискурсивних особливостей фразеологічних одиниць (далі ФО) із семантикою байдужості присвячені студіювання вітчизняних і закордонних мовознавців. Так, Н. Усачова та К. Хребтова вивчають граматичні категорії фразеологізмів зі значенням стану «байдужості» (рос. безразличия, равнодушия) в російській мові та зауважують, що ці граматичні категорії виражаються аналітично, тобто є морфолого-синтаксичними. Особливості їх функціонування безпосередньо пов'язані з семантичними потенціями ФО – позначити відповідний стан суб'єкта та схарактеризувати його у видо-часовому і модальному планах [1, с. 131]. М. Охріменко зараховує байдужість, разом із спокоєм, до нейтральних емоцій (через фразеосемантичне субполе «Нейтральні емоції») й аналізує ФО з погляду відображення в них особливостей, пов'язаних з культурою і менталітетом народу [2]. А. Довгаль, описуючи семантичну групу «Емоційний стан» у білоруській фразеології [3, с. 45–46], наголошує, що безнадія:

а) визначувана домуванням дієслів із семантикою 'низу' (білорус. *апускаць, вешаць, падаць*); б) призводить до зниження фізичної активності (білорус. *апускаць рукі*) та байдужості (білорус. *падаць духам*). У сфері міжособистісних відносин антиподом байдужості, на думку Я. Волкової та Н. Панченко, є презирство. Дослідники припускають, що нині значення байдужості «переживає процес втрати спільних ознак з інваріантним значенням презирства» [4, с. 185]. Фразеологізми з семантикою байдужості, за С. Лескіною, здатні характеризувати моральні якості особистості оказіонально, в певних ситуаціях, визначуваних «стереоскопічністю» [5, с. 66], тобто присутністю «спостерігача», який оцінює поведінку, вчинки суб'єкта байдужості. Проте нерозв'язаним й дотепер залишається питання інтерпретації аксіологічної шкали байдужості, репрезентованої ФО української мови, що і зумовлює актуальність статті.

Мета статті: визначити специфіку градації байдужості в українській фразеології.

Об'єктом в статті постає стан байдужості людини, предметом – ФО з семантикою байдужості в українській мові. Ілюстративний корпус формують 75 фразеологізмів на позначення байдужості, дібраних шляхом суцільного обстеження з академічного словника фразеологізмів української мови [6], та понад 200 мікроконтекстів їхнього вживання.

Теоретико-методологічною базою слугували праці, присвячені проблемам логіки оцінок (О. Івін [7]), оцінної семантики (О. Вольф [8]), аксіофраземної прагматики (Ж. Краснобаєва-Чорна [9]) та концептуалізації байдужості засобами фразеології (Г. Белобородова [10]).

Дефініційний аналіз лексеми *байдужість* здійснює О. Шибкова й зауважує, що *байдужий* «не є чимось “посередині” між ‘афективний, емоційний’ і ‘фригідний’, крім того, ‘байдужий’ уже містить в собі сему соціальної негативної оцінки» [11, с. 196]. К. Гончар і А. Троцюк визначають *байдужість* (англ. *indifference*) як «стан цілковитої відсутності інтересу чи співчуття, та прояв цього стану людини по відношенню до іншої людини або до якогось предмету» [12, с. 42].

О. Вольф визначає конститутивні ознаки оцінної шкали та вказує на: а) несиметричність між позитивною і негативною зонами, б) несиметричність основної оцінної пари «добре / погано», 3) асиметричність із зрушенням у бік «погано» нейтральної зони – зони байдужого [8, с. 19, 51].

Байдужість, за С. Голубцовим, є оператором кількох неklasичних модальних логік, в яких може виступати як: а) оператор логіки аксіологічних оцінок (оцінка модального вибору) і логіки почуттів (оцінка етичного вибору); б) точка відліку (нуль), межа області забороненого та дозволеного (деонтична логіка), бажаного та небажаного (логіка оптимістичних оцінок), гарного та поганого (логіка абсолютних аксіологічних оцінок), кращого та гіршого (логіка порівняльних аксіологічних оцінок); в) оператор логіки порівняльних епістемічних оцінок (указує на вірогідне нерозрізнення порівнюваних об'єктів оцінки спостерігачем) [13, с. 6–7]. Дослідник зауважує, що байдужістю можна назвати також і стан емоційної рівноваги. Логічна структура дезидеративної оцінки найбільш адекватно представлена через протиставлення двох операторів – ‘бажання’ і ‘байдужості’, з якого предикативний знак висловлювання (ствердження-заперечення) стосується об'єкта оцінки. Концепт «байдужість» належить до «семантичних примітивів», що складають лексикон «мови думки». Примітивність *байдужості* має вторинний характер: вона визначається лише в негативних термінах тієї семантичної системи, в якій виступає як модальний оператор [13, с. 5] (пор., рос. *мало ли, до феньки, до лампочки, до фонаря, один черт, где наша не пропадала*).

Г. Белобородова робить висновок про те, що розташування ФО зі значенням байдужості на аксіологічній шкалі є суб'єктивним, залежить від контексту та здебільшого поширюється на негативний полюс. Байдужість має розпливчасті, нечіткі межі. Оцінній шкалі властива асиметрія та нестабільність. Прояв байдужості як норма не розглядаєть-

ся, відповідно, байдужість не закріплюється за зоною «+». ФО локалізуються в області не-норми, відхилення від неї [14, с. 268].

За основу візьмемо твердження Г. Белобородової «градація байдужості починається з незацікавленості, відсутності емоцій або уваги, посилюється через заперечення важливості та значущості, зростає і закінчується яскраво вираженим відношенням байдужості, що межує з презирством» [14, с. 269], що ґрунтоване на матеріалі російських та англійських ФО-репрезентантів концепту «байдужість». Спробуємо простежити специфіку запропонованого градаційного ряду байдужості в українській фразеології. Аналіз ілюстративної бази дав змогу доопрацювати модель аксіологічної шкали байдужості з виокремленням таких складників:

1) стан емоційної рівноваги (*все одно (рівно)* ('байдуже'); *не горіти і не куритися* ('бути байдужим до чого-небудь')):

⁽¹⁾ *Благообразний дідок був взагалі веселим і балакучим від народження... і йому, мабуть, було **все рівно**, скільки часу він це просидить в цьому кабінеті* (Григорій Гютюнник);

2) відсутність зацікавлення (*ні гаряче ні зимно* ('кому-небудь все байдуже, немає зацікавлення в чому-небудь')):

⁽²⁾ *Кому «**ні гаряче ні зимно**» від думки про можливість інших, справедливих або тяжчих форм життя людськості, той краще б не брався до пера, щоб писати «утопію»* (Леся Українка).

Матеріал дослідження засвідчує наявність групи ФО з семантикою 'відсутності зацікавлення до життя' (*ходячий (живий) мрець (мертвець)* ('людина, що втратила інтерес до життя, байдужа до всього'); *світ [білий] заквисся (замкнувся)* ('хто-небудь втратив інтерес, став байдужим до життя'); *світ зі'яв* ('хто-небудь втратив інтерес до життя, став байдужим до всього'); *живий труп* ('той, хто позбавлений будь-яких життєвих інтересів, прагнень, бажань; байдужий до всього')):

⁽³⁾ *Не було вже, мабуть, нічого на світі, що могло би вразити бідного Хаїма. Це був **ходячий мертвець*** (Г. Хоткевич);

⁽⁴⁾ *Тут їй тоді й **світ замкнувся**. В тітки тепер живе* (О. Гончар);

⁽⁵⁾ – *А я тебе все ... чекала, ... **світ мені зі'яв*** (М. Коцюбинський);

⁽⁶⁾ *Досить підсікти надії – отой неясний берег сподівань, що завжди манить і дурить, як людина стає **живим труном*** (М. Стельмах);

3) відсутність уваги й реакції (*хоч би (тобі] бровою (вусом) моргнув* ('не звертає уваги хто-небудь, ніяк не реагує на щось; байдужий, спокійний'); *[і] вухом не вести / не повести* (2) ('зовсім не звертати уваги, не реагувати, не зважати на що-небудь')):

⁽⁷⁾ – *Дівчина закохана в нього, а він **хоч би бровою моргнув*** (С. Добровольський);

⁽⁸⁾ – *І це гроші, – байдуже цьовхнув чийось батіжком Лесь Якубенко, придивляючись, як ремінчик обкручується навколо пужална. Чи не чортів Лесь? З ним про таку ціну говорять, а він забавку найшов і **вухом не веде*** (М. Стельмах);

4) відсутність емоцій:

а) нечутливість і нечуйність (*ані (ні) гадки [собі (ані думки)]* (1) ('хто-небудь нечутливий, байдужий до всього'); *запеклося (зачерствіло) серце* (1) ('хто-небудь від тривалих переживань став нечулим, байдужим до навколишнього світу'); *кам'яне (камінне) серце* ('хто-небудь байдужий, нечулий'); *черства душа; черстве серце* ('хто-небудь нечуйний, байдужий')):

⁽⁹⁾ *Бачите, бачите, сусідо? Сидить собі і **ні гадки, ані думки**. Йому байдуже, що, може, і хату сплять, і хазяйство пограбують, і старцями по світу пустять* (Григорій Гютюнник);

⁽¹⁰⁾ *Вбирали її, ховали, а я навіть сльози не пустив. ... **запеклося моє серце*** (І. Нечуй-Левицький);

⁽¹¹⁾ *[Прохор:] Ти ... брат, а **душа в тебе черства*** (І. Микитенко);

б) душевна спустошеність (*порожня душа; порожнє серце* ('хто-небудь відчуває душевну спустошеність, байдужість до навколишнього світу, перебуває у стані депресії'); *спопеліти серцем; спопелілий серцем* ('дуже змучитися; стати душевно спустошеним, байдужим до всього через важкі страждання, випробування і т. ін.')):

⁽¹²⁾ *Я тільки з рейду... Губи, мов крейда, порожня душа* (В. Сосюра);

⁽¹³⁾ *Жила [Лукина] невесело і незатишно, доживала віку. Байдужа до всього на світі, спопеліла серцем* (І. Волошин);

в) зневіра (*світ не милий (не любий); світ не мил; життя не миле* ('хто-небудь зневірився, відчув байдужість, відразу до життя')):

⁽¹⁴⁾ *Одного часу став мені світ не милий. Так мені тяжко, так мені було важко, наче ота скеля лягла на мої груди* (І. Нечуй-Левицький);

⁽¹⁵⁾ *Обізвався побратим ..., промовляє, – мов ножами крає: «Що минуло, те вже не вернеться.. Вже мені тепер життя не миле, чи в темниці, чи на вільній волі»* (Леся Українка);

5) відсутність значущості (*до лампочки*, фам. ('щось для когось не потрібне або не має значення; байдуже комусь до кого-, чого-небудь'); *не до солі* (1) ('кому-небудь байдуже до чогось, коли є інші, важливіші справи')):

⁽¹⁶⁾ *Всі твої лекції до лампочки мені* (М. Стельмах);

⁽¹⁷⁾ *А вже мені не до солі, коли грають на басолі* (М. Номіс);

б) презирство (*повернутися / рідко повертатися спиною (спинами, плечима і т. ін.)* ('виявити байдужість, зневагу і т. ін. до кого-, чого-небудь, знехтувати ким-, чим-небудь'); *плював я; плювати я хотів* ('уживається для вираження нехтування ким-, чим-небудь, презирства, байдужості до когось, чогось')):

⁽¹⁸⁾ *– Що ж, ти боїся людського поговору, – чи що? Плювати я хотів на їх поговор!.. та й на них разом!* (Панас Мирний).

Отже, градація байдужості в українській фразеології: 1) визначувана чітко простежуваною асиметрією в бік негативної оцінки; 2) ґрунтована на кількох семантичних діапазонах; 3) містить складники: а) стан емоційної рівноваги; б) відсутність зацікавлення та відсутність зацікавлення до життя, в) відсутність уваги й реакції, г) відсутність емоцій як нечуйність і нечуйність, душевна спустошеність (депресія), зневіра, г) відсутність значущості; д) презирство (зневага, нехтування).

Перспективу дослідження вбачаємо в опрацюванні психофізіологічного патерну байдужості з простеженням корелятивних зв'язків з емоцією презирства в емотивній картині світу.

Список використаних джерел

1. Усачева, Н. Б. Морфологические свойства фразеологизмов категории состояния со значением «безразличия, равнодушия» / Н. Б. Усачева, К. В. Хребтова // Вестник Курганского гос. университета. – 2019. – №1 (52). – С. 129–131.

2. Охріменко, М. А. Ідіоетнічна специфіка перських і українських фразеологізмів фразеосемантичного субполя «нейтральні емоції» / М. А. Охріменко // Східний світ. – 2012. – № 4. – С. 126–130.

3. Довгаль, А. Фразеалагізми са значеннем емоцій у беларускай мове / А. Довгаль // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. – 2019. – Вип. 35. – С. 41–50.

4. Волкова, Я. Дискурсивная вариативность концептов деструктивных эмоций / Я. Волкова, Н. Панченко // Вестник РУДН. Серия: Лингвистика. – 2018. – №22(1). – С. 175–194.

5. Лескина, С. Концепты безразличия и презрения как составляющие пейоративной коннотации английских и русских фразеологизмов / С. Лескина // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – 2008. – №2 (2). – С. 65–67.

6. Словник фразеологізмів української мови / уклад. В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, В. В. Дятчук та ін.]. – К. : Наукова думка, 2003. – 1104 с.

7. Ивин, А. А. Основания логики оценок / А. А. Ивин. – Москва / Берлин : Директ-Медиа, 2015. – 337 с.

8. Вольф, Е. М. Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф. – М. : УРСС, 2009. – 264 с.
9. Краснобаева-Чорна, Ж. В. Лінгвофраземна аксіологія: парадигмально-категорійний вимір / Ж. В. Краснобаева-Чорна. – Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. – 416 с.
10. Белобородова, А. В. Репрезентация концепта «Безразличие / Indifference» фразеологизмами русского и английского языков: лингвокультурологический аспект : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20 / А. В. Белобородова. – Челябинск, 2011. – 247 с.
11. Шибкова, О. С. Нормативное представление об оценочной структуре прилагательного в английском и русском языках / О. С. Шибкова // Вестник Ставропольского государственного университета. Филологические науки. – 2006. – № 45. – С. 191–198.
12. Гончар, К. Ад’ективне лексико-семантичне мікрополе «байдужість» у сучасній англійській мові / К. Гончар, А. Троцюк // Науковий журнал. – 2015. – № 2. – С. 41–46.
13. Голубцов, С. А. Семантика и прагматика показателей безразличия: сопоставительный аспект (на материале русского и английского языков) : автореф. дис... канд. филол. наук : 10.02.19 / С. А. Голубцов. – Краснодар, 1999. – 21 с.
14. Белобородова, А. В. Позиция безразличия на аксиологической шкале среди оценочных понятий «хорошо / плохо» (на примере русских и английских фразеологизмов, репрезентирующих концепт «Безразличие») / А. В. Белобородова // Вестник ЧПГУ. – 2010. – № 7. – С. 263–269.

The article defines the peculiarities of the interpretation of the gradation series of indifference, represented by the phraseological units of the Ukrainian. For the main components are positioned: a) state of emotional balance; b) lack of interest and lack of interest to life, c) lack of attention and reaction, d) lack of emotions such as insensitivity, mental emptiness (depression), despondency, d) lack of significance; e) scorn (contempt, neglect).

Keywords: gradation, evaluation, semantics, phraseology

УДК 811.161.3'373.7

Л. У. Кулік

РЭПРЭЗЕНТАЦЫЯ БАЗАВЫХ КАНЦЭПТАЎ У БЕЛАРУСКАЙ САМАТЫЧНАЙ ФРАЗЕАЛОГІІ

У артыкуле ў лінгвакультуралагічным аспекце даследуецца фразеалагічная рэпрэзентацыя носьбітамі беларускай мовы асобных базавых канцэптаў – “Чалавек”, “Каханне”, “Страх”. Падкрэсліваецца асаблівае культурнае значэнне саматычных лексем як найменняў частак цела чалавека ў фарміраванні фрагмента найўнай карціны свету беларусаў.

Ключавыя словы: фразеалагічная адзінка, саматычны кампанент, канцэпт.

Адным з галоўных аб’ектаў сучасных даследаванняў айчынных і замежных лінгвістаў з’яўляецца нацыянальна-культурная спецыфіка фразеалагізмаў. Навукоўцы кампенсуюць іх кампаненты ў межах тэматычнага поля па іх адпаведнасці на лексічным і граматычным узроўнях плана выражэння, а таксама па адпаведнасці фразеалагічных адзінак (далей – ФА) розных моў у тыпе метафарычнага пераносу, па адпаведнасці кампанентаў, якія ўдзельнічаюць у структурызацыі вобразна матываванай унутранай формы ФА – галоўнага аспекту іх зместу.

Пад унутранай формай фразеалагізма разумеем “значэнне яго прататыпа, з якім фразеаматычнае значэнне звязана дэрывацыйнымі адносінамі” [1, с. 173] і якое дазваляе раскрыць зыходную матывацыю фразеалагізма. Іншымі словамі, унутраная форма – гэта вобраз, які склаўся на аснове свабоднага злучэння слоў і які матывуе актуальнае значэнне фразеалагізма. Пры гэтым кампаненты фразеалагізма не абазначаюць тое, што яны абазначаюць у свабодным злучэнні.